

МА Теодора ГОЈКОВИЋ*

МА Маша МАРКОВИЋ**

Др Оливера ПАВИЋЕВИЋ***

КАРАКТЕРИСТИКЕ ПЕНАЛНЕ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ КРОЗ ОДНОС ПРАВНОГ ПОРЕТКА И СОЦИЈАЛНЕ СТВАРНОСТИ ЗАТВОРА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ¹

Сажетак

Казнене реформе у постсоцијалистичким земљама Источне Европе одвијале су се у складу са стандардима европског казног законодавства, при чему је реформа затворског система представљала једну од најдоследније спроведених институционалних промена. Након три деценије имплементације „европског модела кажњавања“ у земљама бившег источног блока, истраживања указују на амбивалентне ефекте које су ове промене произвеле у затворским заједницама и међу њиховим актерима. Контрадикторни исходи пеналних реформи испојили су се кроз дискрепанцију између нормативних циљева модернизације и хуманизације затвора, као кључних постулата европске пеналне политике и стварних ефеката које су реформе произвеле у затворској пракси. Са правног аспекта, у раду се анализира нормативни оквир извршења казне затвора у Републици Србији, са посебним освртом на законодавне реформе спроведене у процесу усклађивања са европским стандардима поступања са лицима лишеним слободе. Посебна пажња посвећена је односу између формално успостављених правних стандарда, заснованих на

* Истраживач сарадник, Институт за криминолошка и социолошка истраживања у Београду, Република Србија, teodoragojkovic9@gmail.com, ORCID: 0009-0001-9489-3772.

** Истраживач приправник, Институт за криминолошка и социолошка истраживања у Београду, Република Србија, masa.markovic@gmail.com, ORCID: 0009-0002-7269-629X.

*** Виши научни сарадник, Институт за криминолошка и социолошка истраживања у Београду, Република Србија, oliverapavicevic4@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4455-7236.

¹ Овај рад настао је као резултат ангажовања аутора у складу са Планом рада Института за криминолошка и социолошка истраживања за 2026. годину (на основу уговора бр. 451-03-33/2026-03/200039 са Министарством науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије).

принципима хуманог поступања, заштите људских права и ресоцијализације осуђених лица и њихове примене у свакодневној затворској пракси. Анализа указује на то да процес реформе и усклађивања нормативних и институционалних решења не доводи нужно до потпуног подударања са социјалном стварношћу затвора, што потврђује потребу интердисциплинарног сагледавања казних реформи у савременим правним системима.

Кључне речи: пенална модернизација, затворски систем, казна затвора, квалитет живота у затвору.

1. УВОД

Унапређивање система извршења казни лишења слободе је, у историјској перспективи, континуирани процес који карактерише модернизација затвора и извршење казне затвора. Оно је мотивисано тежњом ка хуманизацији казне и афирмацији напреднијих методологија управљања затворским системима. Међутим, цивилизацијски развој који укључује и пенитенцијарне системе, није једнолинијски прогресиван те не води нужно смањењу репресије.

Реформе казнено-поправног система у Републици Србији, тада у склопу државе Србије и Црне Горе, започете су 2001. године. Оне су осмишљене у складу са проценама и препорукама Савета Европе и Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), да би у периоду од 2003. до 2005. године биле имплементиране у оквиру Заједничког програма који је резултат сарадње са Саветом Европе и Европском комисијом. Реформе казнено-поправног система биле су део шире подршке у процесу приступања Србије и Црне Горе Савету Европе (Kancelarija Saveta Evrope, n.d., 1). Тенденција усклађивања са европским стандардима се у документу Канцеларије Савета Европе описује као тежња владе да усвајањем Стратегије реформе казног система (СРКС) „удовољи приоритетима српско-европског партнерства“ (Kancelarija Saveta Evrope, n.d., 1).

Приоритети су се односили на побољшање услова у затворима у складу са стандардима Европске уније, при чему су посебно наглашени: брига за рањиве групе, као што су малолетни учиниоци кривичних дела, обезбеђивање обуке затворског особља која је процењена као изразита слабост система, обнова објеката и рад на реинтеграцији осуђених лица. Спровођење реформи затворског система у Републици Србији било је прожето нормативним схватањем европских вредности као кључним условом за развој стабилних политичких, економских и друштвених институција, као и отклоном од социјалистичке прошлости. Међутим, термин „удовољавање“ ће кроз време потврђивати свој симболички и фактички значај у спровођењу процеса

„европеизације“ српског институционалног система. Несклад између јавних политика заснованих на вредностима, знањима и праксама развијених демократских друштава Европе и текућих друштвених процеса појављује се као заједнички именитељ у пракси појединих постсоцијалистичких држава Источне Европе. Компаративна анализа процеса „европеизације“² бивших социјалистичких земаља Централне и Источне Европе, из перспективе вишедеценијске временске дистанце, оцењује „европеизацију“ као процес са контрадикторним значењима који, пре свега, карактерише неравноправни однос учесника у оквиру (пост)колонијалног дискурса поделе на „Исток“ насупрот „Западу“, стандардизација одозго и искључивање одређених група (Zeveleva & Curo, 2024, 1162). Федерстоун и Радаели указују на четири могућа исхода европеизације: инерција, апсорпција, трансформација и ретренчмент (повлачење/контрареакција). Ови исходи, заједно посматрани, обухватају и обим промена и њихов правац (Featherstone & Radaelli, 2003, 37).

2. РЕТРОСПЕКТИВА ЕФЕКТА РЕФОРМИ

Широко постављена реформска агенда обухватала је реформу затворско-поправног система, која је на почетку двехиљадитих напредовала на плану успостављања законског оквира и усвајања одговарајућих закона, с тим што спровођење и имплементација нових нормативних оквира нису започети до 2004. године (Kancelarija Saveta Evrope, n.d., 1). У сврху подстицања реформе, у пракси, донет је акциони план са циљем да подстакне спровођење различитих аспеката реформе. Реформа обуке била је један од водећих циљева, а о практичном напретку у тој области сведоче документа Хелсиншког одбора за људска права у Републици Србији из 2010. године, у којима се истичу многобројни проблеми и недостаци са којима се особље у затворима суочава. Реч је о изостанку посебне едукације у вези са специфичностима популације са којом раде, затим, о недовољној безбедности, потплаћености, недостатку службе за обуку, ослањању на лично животно искуство у решавању конфликта са осуђеним лицима, неучествовању у доношењу одлука у класификацији осуђеника, формалним одлукама које се практично и суштински не примењују, недостатку особља, одласку стручног особља, мноштву административних радњи које одузимају време за непосредан рад са осуђеницима, недостатку квалитетнијег рада на ресоцијализацији. Напетост и тензија су

² Европеизација би требало да објасни процесе културних промена, формирање нових идентитета, промене политика, административне иновације, па чак и модернизацију. Она обухвата формирање европских јавних политика и ефекте одлука Европске уније на националне системе (Featherstone & Radaelli, 2003, 32).

константни и услед многобројних инспекцијских надзора, а запослени су се жалили на несигурност у сопствено знање и способности (Jelić *et al.*, 2010, 33-34).

Након две године, препоруке Хелсиншког одбора за праћење реформе затворског система и стања људских права у Републици Србији из 2012. године понављају се и проширују у виду специфичних препорука које се односе на затворско особље. Специфичне препоруке укључују: вођење рачуна о социјалној и емоционалној компетентности кандидата, едукацију за рад са посебним категоријама осуђених лица, подизање стручне способности кроз различите облике стручних и саветодавних семинара, позитивно руковођење, човечно поступање са осуђеним лицима, већу ефикасност и ангажовање на послу, повећавање броја запослених у Служби за третман, побољшавање услова живота и рада особља повећавањем њихових зарада и другим стимулацијама, превенцију изгарања кроз чешће и краће годишње одморе, реорганизацију, сарадњу са другим социјалним службама, спречавање медијске стигматизације затворских установа и др. (Kuzminović & Palibrk, 2012, 22).

Истраживање третмана у српским затворима, које је спроведено након две године, показало је да је лошији статус осуђених лица у заводу у корелацији са ставовима према инструкторима и да степен незадовољства расте из године у годину (Stevanović, 2014, 61). Тај тренд је потврђен податком да је у односу на испитивања из 1987. године незадовољство инструкторима процентуално порасло за 26% (Stevanović, 2014, 61). Положај и „(не)прикладност васпитача“ у КПЗ у оквиру анализе ауторки Кнежић, Савић (2016, 285) указује на профил васпитача као неодређен и прешироко схваћен, без „моћи и угледа“, што је најчешће резултат неодговарајуће стручне спреме и запошљавања које зависи од низа фактора који нису у вези са стручном обученошћу.

Бројна законска решења и међународни акти и конвенције којима се прокламују како услови извршења затворске казне, тако и хумано поступање са осуђеним лицима у пракси, нису успела да спрече одступања од прокламованих вредности и норми, као и одступања од поштовања права осуђених лица (Пјијić, 2014, 57). Проблеми пренасељености затвора, смањења стандарда осуђених лица, незадовољавајуће безбедности, недостатка кадрова, као и низ других недостатака наводе на закључак да „насупротив званичним прокламацијама, затворска стварност, оличена у конкретним условима издржавања казне затвора, у мањој или већој мери, остаје извор дубоке деградације личности и нарушавања здравља затвореника“ (Пјијić, 2014, 71).

3. УЗРОЦИ НЕЕФИКАСНОСТИ РЕФОРМИ

Премда су реформе затвора у Републици Србији донеле извесне помаке у односу на време из периода социјализма, ефекти тих промена се могу посматрати као контрадикторни,³ а оно што је још значајније, у најважнијим димензијама живота у затвору дошло је до погоршања, пре свега када је реч о пренасељености затвора, недостатку особља и кризи ауторитета. Разлози за овакво стање су сложени и могу се тражити на различитим нивоима друштвених, политичких и економских кретања у српском друштву. Као први разлог, наводи се структурална слабост српског друштва или неуспех у остваривању шире економске, социјалне и правне платформе која би омогућила подизање материјалног и нематеријалног стандарда у различитим сегментима друштва, па и оном који обухвата системе за извршење кривичних санкција. У том смислу, реформе затвора деле судбину целокупног реформског процеса у Републици Србији, који захтева обимну и мултидисциплинарни анализу, али се може оценити да се одвијао у духу неолибералне регулације.

У том смислу, као други разлог за недовољан успех у прокламованим реформама може се навести кривичноправни експанзионизам, који је као глобални тренд наишао на изузетно добар пријем код законодавца у Републици Србији. За то је пример ток развоја кривичног права који се креће од тоталитарног (тамо где је оно било такво) ка правнодржавном, да би се од правнодржавног претворило у тоталитарно кривично право (Stojanović, 2010, 35). Склоност ка експанзивном, репресивном и пунитивном кривичном праву, уз честе измене и непромишљена решења, представља извор нових конфликта и проблема у српском правосуђу, што је довело до погоршавања стања у установама за извршење кривичних санкција у Републици Србији, пре свега повећањем стопе осуђених лица (Stojanović, 2010, 37). Реформа кривичног законодавства која је довела у питање капацитете кривичног правосуђа, пре свега увећавањем броја нових инкриминација, одвијала се упоредо са

³ Како произлази из наратива затвореника у обе земље, кључни појмови језика „европског кажњавања“, попут „индивидуалног приступа“, „планирања казне“ и „реhabилитације“, не преводе се нужно у боље животне услове из перспективе самих затвореника. Њихови искази откривају контрадикторне и амбивалентне приче о губицима и добицима током реформи затворског система. У анализираним случајевима, јавне политике, обликоване према стандардима Европске уније као „најхуманији“ модел кажњавања, делују одвојено од свакодневних искустава затвореника. Према мишљењу многих затвореника, прелазак на хелијски смештај и пратеће слабљење неформалних хијерархија, довели су до смањења осећаја заједништва и личне делатности, као и до бирократизованог и имперсоналног односа са затворским особљем и администрацијом (Zeveleva & Curro, 2024, 1174).

реформама затворских система заснованих на наративу о европским вредностима хуманизације и модернизације извршења затворских казни.

Пооштравање казнене политике одвијало се упоредо са реформама установа за извршење казnenих санкција које су биле постављене у средиште друштвених трансформација након пада социјалистичких режима. Суштинска препорука тих реформи била је да је лишење слободе мера последњег средства, да се оно мора одвијати према стандардима физичког и психолошког благостања, рехабилитације и повратка у друштво. Такви захтеви су подразумевали квалитативни и квантитативни помак ка дисциплинском систему који поштује права осуђених лица и не дискриминише их (Zeveleva & Curro, 2024, 1173).

Критичка анализа спровођења „европских реформи“ у процесу „модернизације“ затвора, чија се примереност и наводна супериорност у односу на друге системе често некритички подразумевала, огледа се у заједничким реакцијама незадовољства и носталгије за старим системом, које су документовала истраживања затворских реформи у постсовјетским државама, као што су Естонија и Грузија (Zeveleva & Curro, 2024, 1171). Анализа затворских реформи у овим постсовјетским државама нуди закључке о којима се може размишљати и у случају „европеизације кажњавања“ у Републици Србији. Прво, она се појављује као средство презентације усклађености са „европским стандардима“ пред спољним аудиторијумом – међународним институцијама, медијима и јавностима, док се, истовремено, унутрашњи циљеви политичке елите више или мање удаљавају од декларативних европских вредности. Као такви, они попримају неаутентични формализам и бирократску отуђеност у односу на социјалну стварност у затворским установама, што се негативно одражава и на затворско особље и на осуђеничку популацију. Ефекат бирократизованог и имперсоналног односа испољава се у паду поверења, хуманог ауторитета особља, мањку солидарности, смањењу осећања заједништва и имперсоналним односима са особљем и администрацијом (Zeveleva & Curro, 2024, 1174).

Стандардизација која се спроводи „одозго“ из европског центра не само да је била предмет критичких студија о Европи о (пост)колонијалној природи односа према „заосталим“, „бруталним“ и „нехуманим“ периферијама и њиховим затворима, већ и критичких студија о неолибералној пеналној политици и неуспесима те политике у затворским системима развијених западноевропских земаља (Crewe, 2011; Liebling, 2011; 2012). Сагледавањем ова три нивоа: структурних, политичко-правних и дискурзивних проблематичних токова у постсоцијалистичком периоду могуће је оријентисати се у тражењу пукотина,

раскорака и тешкоћа као и решења која би следила вредности правде, демократије и хуманости као темеља за остварење ресоцијализације и рехабилитације осуђених лица у садејству са затворским особљем.

4. ПРАВНИ ОКВИР ИЗВРШЕЊА КАЗНЕ ЗАТВОРА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ У КОНТЕКСТУ ПЕНАЛНЕ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ

Полазећи од уоченог раскорака између циљева пеналне реформе и њених ефеката на затворску праксу, поставља се питање улоге правног оквира у његовом превазилажењу. У том смислу, унапређење нормативног оквира извршења казне затвора у Републици Србији у значајној мери произилази из процеса усклађивања са међународним правним актима, чији је развој историјски условљен потребом да се након Другог светског рата успостави наднационална заштита људских права, која обухвата и права лица лишених слободе. Искуства националсоцијализма показала су да је заштита права наведене категорије на националном нивоу била неадекватна, што је условило интензиван развој међународног нормативног и институционалног оквира заштите (Soković, 2015, 59).

У контексту пеналне модернизације, као један од кључних међународних правних извора издвајају се Стандардна минимална правила Уједињених нација за поступање са затвореницима усвојена 1955. године, у чијој првој уводној напомени се наглашава да њихова сврха није прописивање јединственог модела извршења казне затвора, већ постављање општеприхваћених принципа и правила добре праксе у поступању са лицима лишеним слободе и управљању затворима, заснованих на савременим схватањима пеналне политике. Самим тим, и у ревидираној верзији познатој као „Мендела правила“, усвојеној 2015. године, посебан значај имају и правила која се односе на затворско особље (74-78), будући да њихово поступање у пракси утиче на остваривање права и положај осуђених лица (Ćorić, Stevanović & Vujčić, 2024, 37-38). Ипак, квалитет затворског живота се не може сагледавати искључиво кроз прописане међународне стандарде, већ и кроз начин њихове примене у свакодневним интеракцијама.

Када је реч о регулативи Савета Европе, општи оквир заштите права лица лишених слободе постављен је Европском конвенцијом о заштити људских права и основних слобода 1950. године, којом се у чл. 3 утврђује забрана мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања, која представља основни стандард за процену поступања у свим ситуацијама, уз успостављање механизма

заштите пред Европским судом за људска права, након исцрпљивања прописаних правних средстава у националном правном систему.

С обзиром на то да ни Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода, као ни Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака не садрже прецизно дефинисана правила поступања са лицима лишеним слободе, ова празнина попуњена је усвајањем Европских затворских правила Савета Европе 1987. године (Soković, 2015, 68), која су накнадно ревидирана 2006. године,⁴ као и додатно ажурирана 2020. године. На тај начин, утврђени су минимални стандарди поступања у затворском систему, засновани на принципу хуманог поступања, уз истовремено остављање могућности да државе у националном законодавству предвиде и виши ниво заштите (Паповић, 2012, 616). Европска затворска правила, поред тога што уређују положај осуђених лица, у значајној мери односе се и на поступање затворског особља, наглашавајући значај успостављања професионалног односа као предуслова за остваривање циљева извршења казне затвора. Ипак, иако постављају прецизније стандарде, и овом приликом треба имати у виду да њихова примена у значајној мери зависи од институционалних услова и затворске праксе.

Поред формалних извора права, значајан елемент у развоју међународних стандарда представљају и општи извештаји Европског комитета за спречавање мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака, који настају на основу периодичних посета затворима, са циљем да укажу на кршења људских права лица лишених слободе, као и на могуће механизме за унапређење њиховог положаја (Стрика, 2025, 199). Саставни део извештаја представљају и конкретни примери поступања затворског особља, као једног од фактора у остваривању или нарушавању утврђених међународних стандарда.

Полазећи од наведених међународних правних аката и стандарда, поставља се питање у којој мери су они део важећег правног и институционалног оквира извршења казне затвора у Републици Србији и у којој мери се заиста остварују у затворској пракси. У том смислу, нормативни оквир чини више законских и подзаконских аката којима се детаљније уређују поједини аспекти извршења казне затвора, што указује на постојање значајне правне регулативе у овој области. Ипак, посебна пажња усмерава се на Закон о извршењу кривичних санкција (у даљем тексту: ЗИКС, 2019). Реч је о *lex specialis* закону у области извршења казне затвора,

⁴ Сходно Препоруци (2006)2 Одбора министара државама чланицама, Европска затворска правила су измењена 2006. године ради усклађивања са правцима развоја казнене политике, праксом изрицања казни и управљањем затворима у Европи (Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, 2010, 5).

којег у значајној мери карактерише усклађеност са међународним стандардима, што се огледа како кроз општа начела, тако и кроз њихову даљу разраду у конкретним нормативним решењима (Ćorić *et al.*, 2023, 9-10). У прилог томе иде чл. 8 ст. 1 ЗИКС-а којим се прописује да лице према коме се извршава кривична санкција има право на заштиту основних права утврђених Уставом Републике Србије, потврђеним међународним уговорима, општеприхваћеним правилима међународног права и самим законом.

Поред тога, у складу са општеусвојеним принципима модерних система за извршење кривичних санкција, законодавац, како у истом члану, тако и у чл. 6 ЗИКС-а, наглашава значај принципа хуманог поступања и сразмерности принуде, са циљем успостављања равнотеже између заштите основних права осуђених лица и нужних ограничења у њиховом остваривању. Додатно, закон дефинише и широк круг права и обавеза лица наведених лица, као и услове под којима могу користити одређене погодности, уз истовремено прописивање права и обавеза затворског особља у оквиру вршења службених овлашћења. Наведени приступ од значаја је како за обезбеђивање правне сигурности лица лишених слободе, тако и за развој њихове личне одговорности, са циљем остваривања ресоцијализације као основне сврхе извршења казне затвора прописане у чл. 2 ЗИКС (Станојевић, 2016, 48).

Међутим, у контексту претходно истакнуте правне сигурности, поставља се питање у којој мери је обезбеђена. Ранији период развоја ЗИКС-а обележен је учесталим изменама 1997. године, 2005. године, 2009. године, 2011. године и 2014. године, које су, поред позитивних, могле имати и негативне ефекте, нарочито у раду затворског особља, које није увек у могућности да благовремено испрати динамику нормативних измена, што може резултирати пропустима у примени законских решења у раду са осуђеним лицима (Стевановић & Играчки, 2015, 422).

Упркос могућим препрекама у примени законских одредби, значајно је указати и на одређена нормативна решења која су допринела јачању заштите права лица лишених слободе. У том смислу, издваја се увођење могућности остваривања судског надзора и заштите над поступањем управе завода у фази извршења казне затвора (Паповић Миладиновић, 2017, 376). На овај начин, превазилази се ранији концепт у коме је улога суда престајала правноснажним окончањем кривичног поступка, што је доводило у питање остваривање сврхе кажњавања, нарочито ефеката генералне и специјалне превенције (Паповић Миладиновић, 2017, 376). Поред тога, законодавне измене донеле су и одређена решења усмерена ка хуманизацији извршења казне, попут могућности извршења казне затвора у просторијама у којима осуђени станује уколико су за то испуњени посебни законски

услови, као и вршење надзора у установама за извршење кривичних санкција не само над осуђеним лицима, већ и над притвореницима, чиме је омогућена свеобухватнија заштита њихових права (Станојевић, 2016, 83).

Са друге стране, поједина решења у важећем правном оквиру Републике Србије указују на значајна ограничења у заштити права лица лишених слободе. У том смислу, контрола извршења кривичних санкција од стране Народне скупштине, прописана је декларативно у чл. 278 ЗИКС-а, имајући у виду да нису дефинисана јасна овлашћења за отклањање уочених неправилности у раду установа за извршење кривичних санкција. Додатно, пракса указује на ограничен домет овог механизма, с обзиром на то да Комисија за контролу извршења кривичних санкција од свог формирања 2014. године није сачинила ниједан извештај, иако је на то обавезана, што доводи у питање делотворност њеног рада. Наведено упућује и на потребу преиспитивања одредби које се односе на састав ове комисије, будући да избор њених чланова из реда народних посланика не значи нужно постојање довољног степена стручности за вршење тако сложене контролне функције (Паповић Миладиновић, 2017, 236-238).

Поред тога, уочљив је недостатак одредби у ЗИКС-у и подзаконским актима у погледу прецизнијег дефинисања положаја појединих категорија лица лишених слободе, чије специфичне потребе захтевају виши ниво заштите. Иако су одређене категорије, попут малолетника и жена, делимично препознате, њихов положај није уређен у мери која би одговарала, док поједине групе, као што су старија лица и лица са инвалидитетом, нису ни нормативно препознате, те се указује на потребу за дефинисањем њихових специфичних потреба, имајући у виду захтеве пеналне модернизације (Станојевић, 2016, 63-82).

У том контексту, посебан значај има примена Закона о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала, будући да је правни положај наведеним законом дефинисан знатно неповољније у односу на осуђена лица у општем режиму. Оно што се издваја је дуготрајна изолација у трајању до 22 часа дневно, уз значајна ограничења у остваривању појединих права, попут права на породичне контакте, права на дописивање без ограничења и права на образовање. Оваква пракса изазвала је и реакцију међународних тела, тако да је Европски комитет за спречавање мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака, приликом посете Републици Србији 2011. године, у свом извештају навео да се режим у Посебном одељењу налази на граници нечовечног и понижавајућег поступања. Иако су накнадним изменама подзаконских аката, као и кроз праксу Националног механизма за превенцију тортуре, уочена одређена унапређења у поступању према овој категорији

осуђених лица, укључујући већи степен поштовања њихових права, и даље остаје отворено питање у којој мери постојећи нормативни и институционални оквир одговара савременим стандардима заштите (Ćorić, Stevanović & Vujićić, 2024, 53-58).

Оваква нормативна решења и уочени недостаци у њиховој примени указују на то да се положај осуђених лица не може сагледати искључиво кроз правне норме, већ и кроз конкретне друштвене односе и праксу њихове примене. Самим тим, наведена анализа указује да, иако правни оквир извршења казне затвора у Републици Србији у великој мери прати усвојене међународне стандарде, питање његове доследне примене и стварног утицаја на положај лица лишених слободе захтева сагледавање из ширег, социолошког угла, нарочито у погледу квалитета живота лица лишених слободе и улоге затворског особља као значајног фактора у његовом обликовању.

5. САВРЕМЕНИ ЗАТВОРСКИ СИСТЕМ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ И СОЦИЈАЛНА СТВАРНОСТ ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ПРАКСЕ

У циљу потпунијег разумевања домета пеналне модернизације, неопходно је анализирати начин на који се наведени нормативни стандарди преводе у свакодневну затворску праксу. Међународни правни стандарди упућују на то да се лишавање слободе не сме свести на пуку репресивну меру и да мора бити усмерено на очување достојанства личности, као и на припрему за повратак у друштво (Van Zyl Smit & Snacken, 2009). Међутим, емпиријска истраживања затворских система, укључујући и затворски систем у Републици Србији, указују на то да нормативна усаглашеност са европским моделом кажњавања не води нужно трансформацији свакодневне затворске праксе, будући да се ефекти реформи испољавају као амбивалентни и контрадикторни, кроз истовремено постојање формалне модернизације и структурних ограничења њене примене. У савременим социолошким теоријама кажњавања истакнуто је да промене у пољу контроле криминала не треба разумети као потпуни прекид са претходним моделом, већ као „реконфигурисано поље“ у којем стари и нови елементи, старе праксе и нове рационалности, настављају да коегзистирају у новим односима (Garland, 2001, 22-23). Гарланд (2001, 8) наглашава да су током последњих деценија рехабилитациони циљеви потиснути ретрибутивним, изолационим и ризично-менаџерским логикама, што може бити од значаја за разумевање противречности пеналне модернизације.

Један од могућих аналитичких оквира за разумевање овог раскорака представља концепт затворске социјалне климе, који обухвата међуљудске односе, институционалне карактеристике и материјалне услове живота у затвору, односно

начин на који се затвор „живи“ у свакодневици (Ilijić, Milićević & Pavićević, 2022). У савременим пенолошким истраживањима, социјална клима је препозната као централна димензија квалитета затворског живота и институционалног легитимитета, јер управо кроз перцепције осуђених лица постаје видљив степен до којег су нормативни стандарди преведени у конкретну институционалну праксу (Liebling, 2011, 531-533; Liebling, 2012). Досадашња истраживања показују да позитивна социјална клима корелира са вишим нивоом благостања, мањим бројем дисциплинских прекршаја и нижим степеном рецидивизма, док негативна клима подстиче конфликте, агресију и институционалну нестабилност (Ilijić, Milićević & Pavićević, 2022, 75; Milićević, 2024, 508). Сходно томе, социјална клима представља важног посредника између нормативног оквира и његове практичне реализације, јер омогућава увид у стварне ефекте институционалних политика и степен њихове интернализације у пракси.

Емпиријски налази домаћих истраживања потврђују значај овог концепта. Истраживање спроведено у више казнено-поправних завода у Републици Србији, показало је да лица без претходног пенолошког искуства статистички значајно боље оцењују димензије хармоније, професионализма, благостања и развоја, док на нивоу укупне опште оцене квалитета затворског живота те разлике нису статистички значајне (Stevanović, Ilijić & Vujičić, 2024, 1). Резултати ових истраживања, дакле, откривају да затворска стварност није хомогена, већ да је обликована интеракцијом институционалних правила и индивидуалних искустава, што додатно усложњава процес процене ефеката реформи и указује на неуједначеност њихових исхода унутар самог система.

Истраживања у оквиру пројекта *PrisonLIFE* показала су да квалитет затворског живота зависи од комбинације фактора као што су услови смештаја, активности, односи са особљем и перцепција правичности (Ćorić *et al.*, 2023). У српској адаптацији *MQPL* инструмента квалитет живота операционализован је кроз више димензија које обухватају хармонију, професионализам, сигурност, услове и благостање (Stevanović, Ilijić & Vujičić, 2024, 5). Из ових налаза следи да је квалитет затворског живота неодвојив од моралних и релационих аспеката институције, при чему перцепција правичности и достојанства представља кључни основ њеног легитимитета (Liebling, 2011).

У савременим пенолошким теоријама, односи између затворског особља и осуђених лица препознати су као тачка прелома нормативних захтева и њихове практичне реализације, где се поставља питање легитимитета институционалне власти. Наиме, одржавање реда у затворима не зависи искључиво од формалних

овлашћења и принуде, већ од степена до којег осуђена лица перципирају поступање као правично, предвидиво и оправдано (Sparks & Bottoms, 1995, 46-47). Тако легитимитет формално успостављених правних норми почива и на њиховој оправданости у очима оних на које се те норме односе, као и на начину њихове примене у свакодневним интеракцијама, на шта Спаркс и Ботомс (1995, 46-47) скрећу пажњу када говоре о спремности осуђених лица да прихвате институционални ауторитет, односно о перцепцијама процедуралне правичности, доследности у поступању и „људским“ аспектима односа за затворским особљем.

Овај увид се надовезује на налазе Либлинг (2011), према којима квалитет затворског живота није могуће разумети без анализе „моралног учинка“ институције, то јест начина на који се вредности попут поштовања, правичности и достојанства остварују у пракси. Сходно томе, улога затворског особља превазилази формалну контролу, подразумевајући свакодневно одржавање моралног поретка институције кроз интеракције са осуђеним лицима (Liebling *et al.*, 2011, 13-18). Међутим, према Лејсију (2008), институционалне реформе и усвајање нормативних стандарда не могу се разумети изоловано од ширег друштвеног и политичког контекста у којем се примењују. Формално усклађивање са европским моделом кажњавања не гарантује његову ефективну примену, пошто се ефекти реформи обликују кроз интеракцију правних норми, институционалних капацитета и свакодневних пракси актера унутар затворског система (Laseu, 2008).

Истраживања у Србији указују на бројне изазове када је реч о функционисању затворског особља, укључујући недостатак кадрова, недовољну обученост, професионалну несигурност и изложеност стресу (Jelić *et al.*, 2010; Kuzminović & Palibrk, 2012). У дискусији са представницима служби обезбеђења казнено-поправних завода у Републици Србији, учесници су истакли да затворски службеници ауторитет не разумеју превасходно као принуду, већ као нешто што се стиче доследношћу, професионалним самопоштовањем и „контролисаном блискошћу“ у односу са осуђеним лицима. Нагласили су и то да проблеми пренасељености, мањка особља и крутости формализованих процедура процене ризика ограничавају могућност изградње легитимитета, фер поступања и динамичке безбедности у свакодневној затворској пракси (Gojković & Pavićević, u postupku recenzije). Ови фактори директно утичу на квалитет интеракције са осуђеним лицима, али, истовремено, ограничавају могућности доследне примене нормативних стандарда, с обзиром на то да се у условима организационих ограничења приоритет често даје одржавању реда и безбедности, на уштрб ресоцијализационих циљева (Gojković & Pavićević, u postupku recenzije). Такође, налази Хелсиншког одбора

показују да су, и након реформских захвата, опстали проблеми попут мањка особља, недовољне специјализоване обуке, несигурности запослених у сопствене капацитете и недовољног времена за непосредан рад са осуђеним лицима, што упућује на ограничен домет реформских промена на нивоу свакодневног институционалног функционисања (Jelić *et al.*, 2010, 33-34).

Поред интерперсоналних односа, значајан извор раскорака између нормативног и стварног представљају и структурни услови функционисања затворског система, али и однос између формалног и неформалног затворског система. Преглед савремених истраживања затворске климе показује да су негативни услови затворског окружења (пренасељеност, ограничени ресурси, недовољан број запослених и организационе слабости) повезани са већим нивоом насиља, самоповређивања и напетости у односима између осуђених лица и особља (Milićević, 2024, 508). Надаље, важно је поменути да и поред формалне организације затвора, унутар пенитенцијарних установа функционише и неформални систем осуђеничке заједнице, заснован на сопственим правилима, хијерархији и обрасцима понашања, који чини део затворске поткултуре и често долази у сукоб са вредностима које формални систем настоји да наметне (Грујић, 2025, 49-50).

Ови налази могу се шире разумети у оквиру савремених социолошких теорија кажњавања, које истичу да су модерни системи контроле криминала обележени унутрашњим противречностима и истовременим постојањем репресивних и хуманистичких тенденција (Garland, 2001). Савремени концепт кажњавања не почива на једном теоријском моделу, већ на еклектичком прожимању ретрибутивних, превентивних и ресоцијализацијских циљева казне (Грујић, 2024). Гарланд (2001), притом, упозорава да трансформације у пољу кажњавања није могуће објаснити једноставним супротстављањем „старе“ и „нове“ пенологије, јер су савремени системи прожети и континуитетима и дисконтинуитетима, као и комбинацијом различитих стратегија, структура и рационалности (Garland, 2001). С тим у вези, реформе затворског система не представљају линеаран процес напретка ка хуманијем моделу поступања, већ сложену трансформацију у којој се нови нормативни оквири укрштају са постојећим институционалним праксама и ширим друштвеним контекстом који ограничава њихову пуну реализацију. Управо због тога је за разумевање пеналне модернизације неопходно истовремено анализирати право, институционалну организацију, свакодневне интеракције и шире друштвене услове у којима затвор функционише.

6. ЗАКЉУЧАК

Узимајући у обзир наведено, може се закључити да пенална модернизација у Републици Србији није довела до потпуног усклађивања правног поретка и социјалне стварности затвора. Иако су нормативни и институционални оквири значајно унапређени у складу са међународним правним стандардима, њихова примена у пракси остаје ограничена бројним структурним, организационим и социјалним факторима, што упућује на постојање трајног раскорака између формално прокламованих циљева и њихове стварне реализације. Уочени раскорак указује на потребу за интердисциплинарним приступом проучавању затворског система, који би објединио правну, социолошку, психолошку и криминолошку перспективу, са циљем развоја политика и пракси које би у већој мери одговарале комплексности затворске стварности.

Стога, систем извршења казне затвора у српском правном систему не може се заснивати искључиво на даљем унапређењу нормативних решења, већ и на обезбеђивању услова за закониту, али и ефикасну примену казне затвора у пракси. Такав приступ подразумева јачање институционалних капацитета, унапређење услова живота у затворима, додатну и континуирану едукацију затворског особља, као и развој делотворних механизма надзора, уз јачање међусекторске сарадње. Само кроз доследну примену права у пракси, уз истовремено уважавање социолошких аспеката затворског живота, могуће је обезбедити да међународни стандарди буду не само формално усвојени, већ и у потпуности остварени.

ЛИТЕРАТУРА

Ćopić, S., Stevanović, I., Vujičić, N. & Stevanović, A. 2023. *Ekspertski izveštaj – Kvalitet zatvorskog života u Republici Srbiji*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. Dostupno na: <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE.D5.4>, (26. 3. 2026).

Ćopić, S., Stevanović, I. & Vujičić, N. 2024. *Kvalitet života u zatvorima u Srbiji: norma, praksa i mere unapređenja*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja. Dostupno na: <https://doi.org/10.47152/prisonlife.d4.9> (20. 3. 2026).

Crewe, B. 2011. Soft power in prison: Implications for staff–prisoner relationships, liberty and legitimacy. *European Journal of Criminology*, 8(6), pp. 455–468. Dostupno na: <https://doi.org/10.1177/1477370811413805>, (20. 3. 2026)

Featherstone, K. & Radaelli, C. (ur.). 2003. *The Politics of Europeanization*. Oxford: OUP.

Garland, D. 2001. *The Culture of Control*. Oxford: Oxford University Press.

Gojković, T. & Pavićević, O. 2025. Prison Quality of Life through Staff-Prisoner Relations: Insights from a Roundtable Discussion with Prison Security Staff in Serbia. *The Journal of Criminal Justice and Security – Varstvoslovje* (u postupku recenzije).

Грујић, З. 2024. Теоријски концепти о циљевима и сврси кажњавања. *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, 1, pp. 103-119. Доступно на: <https://doi.org/10.63177/zrpfr.012024.06>, (29. 3. 2026)

Грујић, З. 2025. Осуђеничке банде, насиље међу осуђеницима и затворске побуне. *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, 2(2), pp. 49-65. Доступно на: <https://doi.org/10.63177/zrpfr.022025.03>, (29. 3. 2026)

Ilijić, Lj. 2014. *Osuđeni i deprivacije - uticaj karakteristika ličnosti na intenzitet doživljavanja zatvorskih deprivacija*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Ilijić, Lj., Milićević, M. & Pavićević, O. 2022. Osvrt na početke proučavanja zatvorske socijalne klime i razvoj instrumenata za procenu. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 41(1), pp. 75-87. Dostupno na: <https://doi.org/10.47152/ziksi2022015>, (27. 3. 2026)

Jelić, M., Lukić, G., Palibrk, Lj. & Kuzminović, I. 2010. *Zatvori u Srbiji februar – mart 2010: Praćenje reforme zatvorskog sistema u Srbiji*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

Kancelarija Saveta Evrope u Beogradu, n.d. *Reforma zatvorskog sistema „Pomoć u reformi kazneno-popravnog sistema u Srbiji“*. Dostupno na: <https://www.coe.int/sr/web/belgrade/prison-reform> (pristupljeno: 20. mart 2026).

Knežić, B. & Savić, M. 2016. Obrazovna (ne)prikladnost vaspitača u KPZ. U: Međunarodni naučni skup *Krivične i prekršajne sankcije i mere: izricanje, izvršenje i uslovni otpust*, Palić, 2-3. jun 2016. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 283-293.

Kuzminović, I. & Palibrk, Lj. 2012. *Zatvorski sistem u Srbiji (KPZ Niš, KPZ Sremska Mitrovica, KPZ Zabela)*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

Lacey, N. 2008. The prisoners' dilemma in England and Wales. In: Hough, M., Allen, R. & Solomon, E. (Eds.), *Tackling prison overcrowding: Build more prisons? Sentence fewer offenders?* Bristol: The Policy Press, pp. 9-25.

Liebling, A. 2011. Moral performance, inhuman and degrading treatment and prison pain. *Punishment & Society*, 13(5), pp. 530-550. Dostupno na: <https://doi.org/10.1177/1462474511422159>, (21. 3. 2026)

Liebling, A. 2012. *Can Human Beings Flourish? Prison Phoenix Trust Lecture*. Dostupno na: <https://artsevidence.org.uk/media/uploads/evaluation-downloads/can-human-beingsflourish-in-prison---alison-liebling---may-2012.pdf> (pristupljeno: 24. mart 2026).

Liebling, A., Price, D. & Shefer, G. 2011. *The Prison Officers (2nd Edition)*. London: Willan.

Milićević, M. 2024. Prison Study: A Review of Research Gaps and Future Directions. U: Milićević, M. i Ilijić, Lj., *Proceedings of the "LIFE IN PRISON: Criminological, Penological, Sociological, Legal, and Security Aspects*. Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research, pp. 507-554. Dostupno na: <https://doi.org/10.47152/PrisonLIFE2024.01>, (27. 3. 2026)

Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju – Misija na Kosovu. 2010. *Uslovi u kazнено-popravnim ustanovama i pritvornim centrima na Kosovu – prva procena*. Priština: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju.

Паповић, Ј. 2012. Европска затворска правила – сегмент заштите људских права у европском правном простору. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 62, стр. 605-617.

Паповић Миладиновић, Ј. 2017. *Заштита права лица лишених слободе у пенитенцијарним установама у Републици Србији*. Докторска дисертација. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу.

Soković, S. 2015. Standardi stručnosti u radu sa osuđenim licima: sprečavanje torture u izvršenju krivičnih sankcija. *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, 53(2-3), str. 57-73.

Sparks, J. R. & Bottoms, A. E. 1995. Legitimacy and order in prisons. *The British Journal of Sociology*, 46(1), pp. 45-62.

Stevanović, I., Ilijić, Lj. & Vujičić, N. 2024. Previous prison experience and evaluation of the quality of prison life. *Nauka, bezbednost, policija*, 29(1), pp. 1-19. Dostupno na: <https://doi.org/10.5937/nabepo29-47558>, (26. 3. 2026)

Stevanović, Z. 2014. *Tretman osuđenika u zavorskom sistemu Srbije*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

Stojanović, Z. 2010. Krivičnopravni ekspanzionizam i zakonodavstvo Srbije. U: Ignjatović, Đ. *Stanje kriminaliteta u Srbiji i pravna sredstva reagovanja IV deo*. Beograd: Pravni fakultet, str. 32-49.

Станојевић, М. 2016. *Права лица лишених слободе*. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу.

Стевановић, З. & Играчки, Ј. 2015. Извршно кривично право у Србији: од норме до праксе. У: *Кривично законодавство – de lege lata et de lege ferenda*, стр. 417-425.

Стрика, Д. 2025. Међународне конвенције о правима затвореника. *Science in modern society – challenges and perspectives*, 2(2), стр. 195-202. Доступно на: <https://doi.org/10.7251/ZND2501195S> (23. 3. 2026)

Van Zyl Smit, D. & Snacken, S. 2009. *Principles of European Prison Law and Policy: Penology and human rights*. Oxford: Oxford University Press.

Zeveleva, O. & Curro, C. 2024. Becoming a European prisoner: penal reforms and Europeanbelonging in Georgia and Estonia. *Journal of Contemporary European Studies*, 32(4), pp. 1161-1177. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/14782804.2024.2324291>, (23. 3. 2026)

ПРАВНИ ИЗВОРИ

Committee of Ministers of the Council of Europe, 1987. *European Prison Rules*. Recommendation No. R(87)3. Strasbourg.

Committee of Ministers of the Council of Europe, 2006. *Recommendation Rec(2006)2 to member states on the European Prison Rules*. Strasbourg.

Committee of Ministers of the Council of Europe, 2020. *Recommendation Rec(2006)2-rev to member states on the European Prison Rules*. Strasbourg.

Council of Europe, 1950. *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. Rome.

Council of Europe, 1987. *European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*. Strasbourg.

United Nations, 1955. *Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*. Geneva.

United Nations, 2015. *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (the Nelson Mandela Rules)*. Resolution 70/175. New York.

Закон о извршењу кривичних санкција, „Сл. гласник РС“, бр. 55/2014 и 35/2019.

Закон о извршењу казне затвора за кривична дела организованог криминала, „Сл. гласник РС“, бр. 72/2009 и 101/2010.

MA Teodora GOJKOVIĆ

Research Associate, Institute of Criminological and Sociological Research in Belgrade, Republic of Serbia, teodoragojkovic9@gmail.com, ORCID: 0009-0001-9489-3772.

MA Maša MARKOVIĆ

Research Assistant, Institute of Criminological and Sociological Research in Belgrade, Republic of Serbia, masa.markovic@gmail.com, ORCID: 0009-0002-7269-629X.

Olivera PAVIĆEVIĆ, Ph.D.

Senior Research Associate, Institute of Criminological and Sociological Research in Belgrade, Republic of Serbia, oliverapavicevic4@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4455-7236.

PENAL MODERNISATION AND THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LEGAL ORDER AND THE SOCIAL REALITY OF PRISONS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary

Penal reforms in post-socialist countries of Eastern Europe have been implemented in accordance with European penal standards, while prison system reform represents one of the most consistently pursued institutional transformations. After three decades of implementing the “European model of punishment” in the countries of the former Eastern bloc, research points to the ambivalent effects of these changes within prison communities and among their actors. The contradictory outcomes of penal reforms are manifested in the discrepancy between the normative objectives of prison modernisation and humanisation, as key principles of European penal policy and the actual effects observed in prison practice. From a legal perspective, the analysis focuses on the normative framework regulating the execution of prison sentence in the Republic of Serbia, with particular emphasis on legislative reforms introduced as part of the alignment with European standards for the treatment of persons deprived of liberty. Particular attention is devoted to the relationship between formally established legal standards, based on the principles of humane treatment, human rights protection, the resocialisation of convicted persons and their implementation in everyday prison practice. The analysis suggests that the process of reform and alignment of normative and institutional arrangements does not necessarily lead to full convergence

with the social reality of prisons, therefore indicating the need for an interdisciplinary approach to the study of penal reforms in contemporary legal systems.

Key words: penal modernisation, prison system, prison sentence, quality of prison life.